

ГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Розвиток новітньої системи освіти України базується на основних принципах національного виховання, серед яких з огляду гуманізації навчального і виховного процесу відмічено: народність, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізація виховання і навчання, створення умов для формування кращих якостей, здібностей дитини, диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу.

Особистісний розвиток людини являється відображенням її вікових та індивідуальних особливостей, які необхідно враховувати в навчанні та вихованні. Проблемам вікової періодизації, диференціації та індивідуалізації, і як основи – гуманізації навчально-виховного процесу приділялося чимало уваги в світовій і вітчизняній педагогіці (Я.Коменський, Ж.Ж.Руссо, А.Д.Дістервег, К.Ушинський, Я.Корчак, А.Макаренко та ін.). Зокрема деякі педагогічні теорії виходили з ідеї природовідповідності виховання і розвитку дитини. Серед вчених останніх століть слід відмітити гуманістичні засади освіти й виховання. М.Монтессорі, С.Френс, Р.Штайнера, О.Захаренка, В.Сухомлинського та багатьох інших. Корисні ідеї з проблеми індивідуального гуманного підходу до дітей містяться в працях Ю.Бабанського, І.Беха, А.Бударного, І.Більша, А.Занкова, І.Зязюна, В.Оніщука та інших. Чимало робіт вчених і педагогів-практиків присвячено особистісно орієнтованому навчанню (О.Виговська, В.Володько, С.Гончаренко, Н.Завезена, О.Савченко та інші), шляхам розвитку особистості діяльності учнів (М.Антонець, О.Братанович, Н.Василенко, О.Корсакова, Т.Сердюкова, Н.Чернега та інші).

Педагоги світу з великою увагою і пошаною відносяться до творчої спадщини видатного українського педагога-гуманіста В.О.Сухомлинського. Його твори перекладені більш, ніж 60 мовами, вивчаються передовою громадськістю, впроваджуються ідеї його в практику виховання і навчання. Серед сучасних українських вчених, які досліджували педагогічну спадщину Сухомлинського, слід відмітити таких, як М.Антонець, І.Бех, Т.Волошина, І.Зязюн, О.Савченко, О.Сухомлинська та багатьох інших.

Гуманізм – основа педагогічної системи видатного педагога. Недарма в передмові до одного з найвідоміших своїх творів “Серце віддаю дітям” він підкреслював кредо свого життя: “Що найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: Любов до дітей” [1: 7]. Актуальність нашого дослідження в виділенні основних положень системи організації навчально-виховного процесу в творчій спадщині В.Сухомлинського. Розглядаються основні завдання, принципи, методика організації навчання, виховання дітей в Павлівській середній школі, основні вимоги до діяльності вихователя на гуманістичній основі.

Гуманізм індивідуального підходу до кожної дитини і колективу в навчально-виховному процесі пронизує всю педагогічну спадщину Сухомлинського. Так, у роботі “Серце віддаю дітям” автор наводить дані розвитку багатьох молодших школярів, називаючи 685 імен дітей різного віку [1]. В роботах “Людина неповторна”, “Народження громадянина”, “Проблеми всебічно розвиненої особистості”, “Як виховати справжню людину”, “Сто порад учителеві”, “Павлівська середня школа”, “Розмова з молодим директором школи”, в багатьох статтях педагог прослідковує розвиток конкретних дітей, умови їх життя, діяльності, аналізує кожну педситуацію, робить висновки; любить, поважає і виховує кожну дитину, прагне, щоб вона стала справді щасливою Людиною і Громадянином.

Гуманістична основа у спадщині педагога-новатора ґрунтується на положеннях про безумовну цінність людини, її індивідуальну свободу і гідність, на створенні умов для всебічного розвитку кожної особистості. В центрі уваги і всієї діяльності Сухомлинського була дитина — найбільша цінність в нашому житті, неповторна особистість, у якої від природи закладено добро. Педагогічним кредом Василя Олександровича була безмежна любов до дітей (“Чим важча дитина, тим більше я її люблю”), педагогічний оптимізм

(“Кожна дитина талановита”), прогнозування і виховання справжньої людини – громадянина своєї Батьківщини. Витоками його гуманістичної педагогіки були загальнолюдські моральні цінності, етнопедогогіка, народна мудрість. Любов до неповторної людини-дитини була в творчій роботі Сухомлинського взаємна, була співтворчістю високогуманної гідної людини з дитячим світом. Одним з блоків гуманістичної системи педагога є вимоги до діяльності вихователів: 1) Любити дітей і кожен дитину такою, якою вона є, проектуючи в ній краще, захищаючи її від лихого, навчаючи бути щасливою. 2) Знати дитину – без знання душі, прагнень, можливостей дитини, виховання сліпе. 3) Піклуватися про всебічний розвиток дитини. 4) Поважати дитину, її гідність, особистість, бо кожна дитина – неповторна. 5) Вірити в дитину, в її талант до певної діяльності, в її добре начало “Вір у людину, і вона буде людиною!” 6) Розуміти дитину – “відчуття дитинства”, “стати дитиною”. 7) Дбайливо ставитися до природи і духовного світу дитини. Не боятися бути ласкавими, доброзичливими, душевними до дітей. 8) Розвивати почуття власної гідності дитини. 9) Включати дитину в життя інших людей, починаючи з рідних і близьких. Вчити дитину гуманним взаєминам з людьми, природою, суспільством. 10) Мудра влада вихователя-друга, поради, захисника, прикладу життя і діяльності на благо людей, Батьківщини. Цим вимогам повністю слідував усе своє творче життя і сам Сухомлинський.

У роботі “Людина неповторна” Сухомлинський писав: “Віра в людину – могутня моральна сила, яка втілює в собі саму суть відносин у нашому суспільстві... хороший вчитель – це, насамперед, вихователь, який запалює перед вихованцями світло розуму, веде їх вперед, допомагає переборювати труднощі ... хто у кожному своєму вихованці бачить велику людину в майбутньому” [3: 205–206]. А серед ста порад учителеві є й така: “Немає абстрактного учня, до якого можна було б прикласти механічно всі закономірності навчання й виховання... мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб розкривши сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці” [4: 437].

Гуманна ідея врахування і розвитку особливостей і можливостей кожної дитини – основа системи роботи Павлівської середньої школи, де незмінним директором 22 роки був Сухомлинський. Ця ідея пронизувала всі напрями життя і діяльності колективу школи: – завдання навчально-виховної роботи (виявити і розвивати неповторну людську особистість з 1-го по випускний класи школи, розкрити творчі сили дитини, дати радість успіху, щастя творчої праці й життя, сформувати неповторну особистість); – основні принципи і умови розвитку дитини (виявляти любов до кожної дитини, повагу її людської гідності, враховувати її індивідуальні можливості й перспективи розвитку: створювати атмосферу взаємних обов’язків, відповідальності, морального здоров’я всього колективу, підтримки кожної дитини; застосовувати принципи справедливості і гуманності до кожного; виявити повагу до особистості в поєднанні з мудрою вимогливістю і допомогою; підтримувати прагнення дитини бути хорошою; створювати атмосферу творчості всього колективу і кожного учня; помічати душевний стан кожної дитини, бути непримиренним до зла; вірити і сприяти щасливому майбутньому кожного учня; виявляти терпіння до дитячого невміння і нерозуміння, відповідати вихователям за долю кожної дитини); – зміст навчання і виховання (наближення змісту до навколишнього світу, життя людей, країни; диференціація учбової інформації в залежності від рівня розвитку, можливостей дитини; підбір навчального матеріалу, системи знань з перспективою досягнення успіху, виховання гідності кожної дитини); – методику організації життя, виховання, навчання в школі, сім’ї, в навколишньому середовищі з перспективою виховання достойної всебічно розвинутої щасливої справжньої Людини.

У Павлівській школі вчили “бачити кожну людину” розумом, серцем, душею, співчуття, співучасті, принциповості, непримиренності до зла, уміння відрізнити невинні людські слабості від вад. Так, в роботі Сухомлинського “Як виховати справжню людину” [5] йдеться про моральний гуманістичний ідеал, що увібрав в себе найкращі риси менталітету українського народу. Педагог розкрив конкретні принципи, істини, повчання, настанови,

рекомендації щодо гуманістичного виховання (14 законів дружби, 10 правил “Не можна”, 10 негідних речей і т.д.). Тільки в роботах великого гуманіста є такі розділи, як “Розуміння життя, добра і зла в ньому”, “Відношення до рідних і близьких”, “Важкі діти”, “Наші традиції” тощо.

Педагог неодноразово підкреслював неповторність кожної дитини у всіх проявах життя і діяльності. В обов’язковому колі програмних знань “не враховано безмежної різноманітності неповторних відтінків духовного життя людей. Без розвитку цих відтінків, без розкриття свого, самобутнього індивідуального інтересу немає яскравого, цілеспрямованого, духовного життя без любові, без пристрасті людини до певної галузі знань” [3:186].

Педагог перш за все вивчав і враховував стан здоров’я кожного учня, бо 85% неуспішності, за його думкою, зумовлені поганим станом здоров’я учнів. Недарма він ввів поняття “медична педагогіка”, головні принципи якої:

1. Щадити легко вразливу хворобливу психіку дитини;
2. Усім стилем, укладом шкільного життя відвертати дітей від тяжких думок і переживань, пробуджувати в них життєрадісні почуття;
3. Ні за яких обставин не дати зрозуміти дитині, що до неї ставляться як до хворої [1: 52].

З метою вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини Сухомлинський проводив педагогічні спостереження за їх розвитком, а для пізнання найбільш важких дітей вів щоденник спостереження за дитиною з 1 до випускного класу. В школі проводилися педнаради, педсемінари, на яких аналізувалися особливості розвитку і шляхи допомоги конкретним учням, “щоб людина, яку ми виховуємо, перебувала в сфері впливу всього педколективу, кожний педагог повинен глибоко знати до тонкощів індивідуальність кожного учня” [1: 232].

Важкі діти – це діти зі зниженими можливостями до навчання і важковиховувані діти. “Гуманізм педагогіки полягає в тому, щоб людина, якій непосильне те, що посилене переважній більшості людей, не почувала себе неповноцінною, відчувала високу людську радість – радість пізнання, радість індивідуальної праці, радість творчості”. Нам, педагогам потрібно пам’ятати, що “наша місія полягає в тому, щоб кожний наш вихованець обрав той життєвий шлях, ту спеціальність, яка б давала йому не тільки хліб насущний, а й радість буття, почуття власної гідності” [2: 515]. Педагог приділяє велике значення гуманним взаєминам в школі, в сім’ї. В роботі “Сто порад учителю” надаються корисні поради по вивченню і розвитку інтелектуальних інтересів, моральних основ співжиття в колективі.

Сухомлинський розробив цілу систему розумового розвитку всіх дітей, яка включала 300 уроків природи, уроки мислення, години улюблених предметів, задачник для неуважних. Про свій задачник для неуважних він писав: “Я склав спеціальний задачник для цих дітей. Кожна з цих задач – захоплююча розповідь... Розв’язати таку задачу означає передусім – міркувати, думати” [4: 524]. Він надавав право учням вибирати варіант завдань різних рівнів складності. Педагог не ставив негативних оцінок учням, поки вони не навчилися вчитися, думати, відповідати вірно. Ще ширший діапазон педагогічного впливу Сухомлинського був у процесі виховання дітей. У статті “Слово вчителя в моральному вихованні” він писав про дієвість, мудрість впливу вихователя на розум, серце, душу дитини: “...кожний прояв педагога повинен відбивати його особистість, його моральність, його людяність, доброту, правдивість... З учителя починається, по суті, пізнання дитиною світу людини; легко зрозуміти, що означає при цьому приклад вчителя. Багато духовних багатств треба мати вихователю, щоб постійне самовиявлення його особистості діяло на учнів як стимул до самовдосконалення” [6: 330]. Сам Василь Олександрович був взірцем Людини, Вчителя, Вченого, який дійсно віддав серце і розум дітям, справі майбутньої національно-гуманної школи.

Виховний процес в Павлівській середній школі був спрямований на всебічний розвиток кожної дитини і будувався на органічному поєднанні різноманітних, різнопланових

методичних способів впливу на дитину. Серед найголовніших складових педагогічної технології мудрого впливу педагога на вихованців Сухомлинський виділив такі:

1. Виховання словом: роз'яснення моральних понять, цінностей, норм і правил поведінки; етичні бесіди (розробив “Хрестоматію з етики”); вияв довір'я і недовір'я; навіювання; переконання; роздуми над життям; створення казок-образів гуманної поведінки, взаємовідносин тощо.
2. Виховання прикладом: відношення до себе, людей, природи, навколишнього світу, людства, Землі; Батьківщини, видатних людей, людей що оточують учнів. Вчитель повинен бути взірцем для учнів у всьому.
3. Система методів організації діяльності і формування досвіду гуманної поведінки: вправління (добрі справи для людей, природи, довкілля), організація спеціальних педситуацій, які часто створювало саме життя і в яких проявлялися й закріплювалися гуманні почуття і якості школярів; доручення гуманістичного спрямування; створення ситуації успіху; спонукання до творчої діяльності;
4. Методи стимулювання й оцінювання вчинків, поведінки, діяльності дітей: похвала (але не за виконання звичайних вимог моральності, обов'язків); заохочення, примус, осуд, нагляд, заборона, моральна підтримка та ін. Педагог закликав до вдумливості, обережності; мудрості у використанні цих методів і вважав, що справді гуманна школа повинна обходитися без покарань, особливо поганою оцінкою.
5. Методи самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення, бо за словами педагога, самовиховання – кінцева мета, вершина виховання учня. Не менш різноманітні в Павлівській школі були форми організації навчально-виховного процесу, які спряли його гуманізації; незвичні уроки: уроки-казки, творчості, на природі; “300 сторінок “Книги природи”, Школа радості під голубим небом; заходи естетичного виховання, різноманітні традиційні народні обрядові свята, трудові заходи (так, темі “Наші традиції” в книзі “Павлівська середня школа” присвячено більше 10 сторінок); різнопланова позакласна робота: 48 діючих гуртків для всіх учнів, екскурсії, походи, виробничо-трудова продуктивна творча діяльність і т.д.

Так, серед численних традицій в Павлівській школі було чимало таких, які безпосередньо виховували в учнів гуманні почуття, звички, поняття, навички поведінки і діяльності на благо інших і довкілля. Це, наприклад, вирощування пам'ятних дерев, куточків, садів на честь близьких людей, героїв Великої Вітчизняної війни і праці, заради краси рідної природи (Сад героїв, Дерев дружби – садили на 1-му дзвонику, передавали наступним поколінням на останньому; Яблуні матері; батька, дідуся, бабусі, клумби квітів матері, алеї вздовж вулиць і доріг, обсадили деревами сільське кладовище тощо. Кожний учень за шкільні роки садив і вирощував 100 дерев, які потім, закінчуючи школу, передавали турботі молодших школярів. Так було вирощено 40 га саду, 4 га пустиря навколо школи перетворено руками дітей і вихователів в куточки радості, краси, думки. Численні трудові традиції (День першого снопа, Свято першого хліба, трудова допомога батькам і колгоспу, літня косовиця, **чотири** свята квітів на рік, Свято птахів і т.д.) теж сприяли вихованню високих почуттів, створювали емоційний фон для формування людяності, бажання допомогти ближньому своєю працею, піднімали людську гідність, розвивали почуття справжньої людини.

Всі роботи педагога пронизані ідеєю гуманістичного виховання, в центрі якого стоїть дитина – неповторна, найбільша цінність в житті. Отже, процес пробудження і формування дремаючих сил дитячої душі, серця і розуму, за Сухомлинським, проходив складний шлях:

- спостереження, здивування перед довкіллям (емоції, уява);
- цікавість, допитливість, інтерес, прагнення пізнати світ (малювання, музика, казка, читання, творчість);
- розвиток розуму, здібностей (праця, навчання, радість успіху);

- творення краси і добра для себе, інших, довкілля;
- щасливе, повноцінне життя і діяльність кожної дитини, як підготовка до самостійного життя справжньої Людини і Громадянина.

Таким чином, гуманістична система навчання і виховання дітей за Сухомлинським включала високоморальні людські завдання, принципи, педтехнологію впливу на серце-розум-душу-руки кожної дитини, а саме – глибоке вивчення особистості кожної дитини, умов її життя і розвитку; – мудра, дбайлива влада всіх вихователів над серцем, розумом, життям кожного вихованця; – різноманітна методика індивідуалізації навчання і виховання; – доброзичлива оптимістична атмосфера взаємин в шкільному колективі; – своєчасна допомога, підтримка кожного при затрудненнях, невдачах; – створення ситуації радості і успіху для кожної дитини; – віра в добрий початок кожної дитини, її можливості; талановитість, здібність проявити себе в певному виді діяльності; – єдність педагогічного впливу школи, сім'ї, громадськості на дитину; – головне: любов до кожної дитини, необхідність зробити її щасливою і виростити справжню Людину і Громадянина.

У нашій багаторічній педагогічній діяльності значне місце займає вивчення і використання високогуманної творчості В.Сухомлинського. Ми не один раз були в Павлівській середній школі, вивчали досвід її роботи. А Кондратенко Г.М. слухала виступ Василя Олександровича в УНД інституті педагогіки в 1969 році про досвід виховання в Павлівській школі. Враження від цієї зустрічі незрівнянне!

До вивчення і запровадження в життя багатой творчими ідеями скарбниці педагогічної спадщини Сухомлинського ми намагаємося залучити студентів державного університету, вчителів шкіл Херсонської області. Так, серед вчителів неодноразово проводилися бесіди про життя та ідеї педагога-гуманіста, конференції, педчитання, анкетування вчителів (яке, на жаль, показує, що не так часто в сучасній школі використовуються гуманістичні ідеї Сухомлинського). Чимала науково-дослідна робота по творчій спадщині Василя Олександровича проводиться зі студентами. Так, тричі підряд творчі роботи наших студентів О.Бабіч, О.Сараєвої, Л.Бутенко займали перші місця на Всеукраїнському конкурсі студентських робіт по спадщині В.Сухомлинського. За цей період виконано 15 випускних робіт студентів з дослідження педагогічної спадщини великого педагога-гуманіста і можливостями її використання в навчально-виховному процесі сучасної школи (початкові класи, спецшколи, на уроках математики і трудового навчання, в сімейному вихованні, у відродженні народних традицій тощо). Зі студентами проводяться бесіди, конференції, конкурси, пов'язані з вивченням творчості Сухомлинського.

Наші студенти і вчителі повинні спрямовуватися до високогуманних ідей, поглядів, образів. Таким прикладом для всіх вихователів був, є, повинен бути В.О.Сухомлинський, який своє серце, душу, розум віддав дітям. Але в сучасному змісті навчальних програм для студентів університету і вчителів на курсах підвищення кваліфікації дуже незначна увага приділяється вивченню і шляхам впровадження творчої спадщини В.Сухомлинського. В кращому випадку читається одна лекція, студенти ознайомлюються з 2–3 роботами педагога... Не читається відповідний спецкурс, рідко проводяться конференції. А у Сухомлинського є чому повчитися мудрому вихователю!

Ще багато думок, ідей, вирішень інших проблем системи гуманістичного виховання і навчання можна знайти в творчій спадщині Сухомлинського: – проблема важких дітей, дітей-інвалідів, засуджених підлітків; – проблема всебічного розвитку особистості на гуманній основі; – шляхи гуманних взаємин колективу і особистості; – роль особистості вчителя, вихователя, батьків в розвитку індивідуальності дитини; – проблема становлення педагогічної майстерності вчителя і т.д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр.тв.: В 5 т. – Т.3 – К.: Рад. шк., 1977. – С. 7–279.

2. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибр. тв.: В 5 т. – Т.4 – К.: Рад.шк., 1977. – С. 393–626.
3. Сухомлинський В.О. Людина неповторна. – К., 1962.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Вибр.тв.: В 5 т. – Т.2. – К., 1976. – С. 419–654.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.тв.: В 5 т. – Т.2. – К., 1976. – С. 149–416.
6. Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні // Вибр. тв.: В 5 т. – Т.5. – К., 1977. – С. 321–330.

УДК 37(09) (477)

Кочубей Т.Д.

ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТВОРІВ ІОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

У другій половині XVII століття педагогічна наука, відповідно і педагогічна думка, не була окремою галуззю, проте знаходила вираження у філософських трактатах та богословських творах і проповідях. Тому генераторами педагогічних ідей виступали богослови, які, як правило, були вчителями шкіл, професорами, а найбільш прогресивні з них – ректорами вищих навчальних закладів, зокрема таких як Києво-Могилянська колегія. З цієї причини рукописна і опублікована спадщина Іоанікія Галятовського, яскравого представника даного періоду, допоможе суттєво збагатити наші уявлення про розвиток і становлення педагогіки у цей період.

Тому *мета* нашої статті полягає в тому, щоб у процесі дослідження розвитку української педагогічної думки періоду українського бароко показати роль і значення спадку Іоанікія Галятовського. Відповідно до мети нами були сформульовані наступні *завдання*: 1) на основі історіографічного пошуку встановити список праць мислителя та їх місцезнаходження у даний час; 2) визначити особливості їх педагогічної спрямованості; 3) показати їх роль і значення для розвитку педагогічної думки в Україні.

Вагому допомогу у ході аналізу творчого спадку богослова надали нам праці авторів дореволюційних досліджень доробку І. Галятовського – М.І. Костомарова [4], М.Ф. Сумцова [11; 12; 13; 14]; сучасних – українських дослідників І.П. Чепіги [3; 16], В. Шевчука [17], російської дослідниці Т.В. Буланіної, литовського дослідника Р.М. Плечкайтеса, молдавських – І.К. Вартачана, І.С. Василенко, Ф.Д. Левіта, К.Ф. Поповича [1].

Щоб повніше осягнути сутність педагогічних ідей, висловлених І. Галятовським, маємо привернути увагу до того факту, що на характер і спрямованість педагогічних поглядів представників будь-якого періоду великий вплив мають історичні події, на тлі яких вони виникають. Педагогічні ідеї І. Галятовського формувалися під впливом таких факторів, як: боротьба українського народу за соціальне визволення, возз'єднання з Росією, національну незалежність, прагнення культурно-ідеологічної рівноваги з католицькою та протестантською Європою тощо. Перераховані фактори зумовлювали й появу нових завдань перед проповідником – утверджувати у вірі і морально наставляти прихожан, “розширювати їхнє уявлення про світ, давати певні знання” [3, 11], зацікавлювати. Стара проповідь, на думку С.І. Маслова, являла собою екзегезу “біблійного тексту у морально-повчальному дусі”, нова – доповнювалася науковими знаннями про світ [Цит за 3, 11]. І. Галятовський виступив ініціатором зміни форми проповіді: він радив зміст казань наповнювати “не тільки богословською догматикою та напучуваннями у дусі християнської моралі, а й дати прихожанам певні знання, причому подати їх у цікавій, захоплюючій формі” [3, 14]. Тобто проповідь повинна була, крім своїх основних функцій, нести ще й пізнавальну з елементами науковості. Все це і знайшло відображення у творчості богослова-просвітителя.

Здійснюючи спробу відновити повний список праць І. Галятовського, які відомі на сьогоднішній день, посилатимемося на перелік його праць, зроблений дореволюційними